

Bombitz Attila

Sztyepan Pehotnij feltámadása

Kommentárok és jegyzetek Baka István
életműkiadásához

1

*Nem lettem sírra, így hát visszajöttem,
Van föld alattam, ám nincs ég fölöttem,
S volna is, mit kezdenék vele, –
Annak az égnek úgyszincs istene.*

*Találkoztam, míg éltem, angyalokkal,
Nem eggyel, azt se mondhatnám, hogy sokkal,
De szárnyuk mára zúzmarás, hideg, –
Nem űznek el, de meg se védenek.*

*Voltam, ki voltam, s vagyok, ki vagyok,
De nem leszek – csak ennyit tudhatok
Előre, biztosan, de semmi mást,
Így ítélj meg s a bűnöm így bocsásd!*

2

Baka István életműve a Tiszatáj Kiadó gondozásában 2003 óta jelenik meg, és 2009-ben a hatodik kötettel fejeződött be. Az életmű egyes kötetei műfaji reprezentációknak köszönhetik önálló és egységes voltukat; a vers, a próza, a dráma, a tárca, a szerzővel készített beszélgetések, a műfordításokon belül pedig a nagyságrendeket kijelölő orosz vers, illetve dráma, valamint a nyers fordításokból készített versek korpusza e szemlélet érvényesítésével nyerte el az összegyűjtött művek végső státusát. Baka művei az életműkiadásban annyiban igénylik az összegyűjtött jelzót, hogy az életében megjelent könyves és folyóirat-, valamint napilapbeli publikációi első alkalommal olvashatók egész mű gyanánt. A hat kötet egésze ugyanakkor nem kritikai kiadás igényével készült, de tartalmazza Baka első verseskötete óta mindazon szövegét, amely árnyalni és gazdagítani képes rendkívül szigorú és koncepciózus írásművészetét. Ennek megfelelően tartalmazza például a *Versek* (2003) kötet azt a plusz ötven oldal függelékét, amely, ha szűkösen is, de bepillantást enged a költői műhely alakulástörténetébe, a szövegrostálás és -válogatás eszményinek tartott eljárásfolyamatába. Hiszen közismert Bakának az a törekvése, hogy csak tökéletes szöveg kerüljön ki a keze közül, az utólagos javításokat is mindegyre följegyezte saját példányába. Ezért is rendelkezünk gyéren kéziratral, az életműkiadás alapvetően kész szövegeket gyűjt egybe, a mindenkori szerzői javításokat figyelembe véve. A *Próza, dráma* (2005) kötet már a kötetkompozíció kérdését is fölveti, hiszen a vékony verseskönyvek mellett vegyes műfajú köteteket is publikált Baka, nemegyszer a versből való fölszabadulásban bízva, s ezek a több mint kísérletek mégis egyre a komponálás technikai szabályrendszerét, próza és líra, dráma és líra köztes határterületének átjárhatóságát hangsúlyozzák. A *Publicisztikák*,

beszélgetések (2006) kötet szintén Baka kétarcúságát mutatja: tárcái, napi dolgai olyan hangot ütnek meg, amelyek távol állnak versnyelvezetének mély, borús, apokaliptikus hangnemtől: itt a mindennapi-karcos, a hétköznapi-nevetséges dominál, miközben a beszélgetések egy magát tisztán látó, ugyanakkor mindig relativizáló, nyugtalan önképet rajzolnak ki. Bakó András, a tárcanovellák egyik fő alakja, Baka István, a beszélgetések fő alanya: ugyanaz a szerepkeresés és -találás, amely a versek maszkjátékában artikulálódik, vagy a prózák figurális világában mutatkozik meg. Mindezekhez képest a *Műfordítások* három kötete nem csupán mennyiségileg bizonyítják Baka irodalomközi érdekelttségét, hanem a legmagasabb fokon jelenítik meg a kultúráközvetítés, a kultúratranszfer életművön belüli fontosságát. A *Műfordítások* első két kötetének (2008) teljes, 19–20. századi orosz vonzata van, Puszkintól Olga Szedakováig első alkalommal mutatja föl Baka orosz irodalmi és kulturális kötődésének teljes hozadékát, ehhez kapcsolódik a harmadik, orosz drámákat és további, nyersfordításokból készített verseket tartalmazó, zárókötet (2009). A *Műfordítások* teljes gyűjteménye azt a kérdést veti föl, vajon a saját vers és a műfordítás között miféle dialógus nyílt Baka életművében, mennyiben hatott a saját nyelviségre és költői tematikára a másik, az idegen iránti elkötelezettség, s tekinthetjük-e például a saját műveire kivételes módon ható Cvetajeva, Brodskij, Szosznoira és Tarkovszkij műveit „saját versnek”? Állítható, hogy Baka költészetére a legtermékenyebb hatással az a személyes tapasztalattal átítatott műfordítói aktivitás volt, aminek legfontosabb szublimációja a pszeudoorosz költő, Sztjepan Pehotnij testamentumának magyarra „ültetése”, a megélt és a műfordítói lét köztes metatextualizálása. Az életműkiadás nem véletlenül helyezi kitéüntetett pozícióba Baka műfordításait: egy különös életmű különös szegmensét meghatározó módon veszi figyelembe, szerves egységet képezve az életmű fundamentumát képező *Versek* és a *Műfordítások* között; az orosz versfordítások éppen a dupláját teszik ki saját verseinek. Az életmű egyes kötetének műfaji beosztása vagy a műfajokon belüli vegyítés a szerzői korpusz ilyen jellegű sajátosságainak felel meg. Az egyes szövegek jelenlegi státuszának gondozását minden esetben Baka saját kezével javított kötetpéldányai, fénymásolatai és kéziratjai, a kötetek egészének szerkesztését, esetleges válogatását pedig ugyancsak a szerzői intenció visszaemlése határozta meg. A *Versek* és a *Próza, dráma* megtartja Baka korábbi könyveinek domináns ciklusszerveződését, a *Publicisztikák, beszélgetések* és a *Műfordítások* pedig, lévén életében gyűjteményes kötetek e szövegekből nem jelentek meg, e ciklikus, tematikus rendszerező elv a két szerzői anyag tematikus és műfaji sajátosságaihoz illeszkedik. A publicisztikai írások így Baka korábbi tárcasorozataihoz illően kerültek egymás mellé, a beszélgetések időrendben követik egymást, a műfordítások első két kötete az orosz költészetet fogja át ugyancsak időrendet követően, míg a harmadik, utolsó kötet a műfaji felosztás mellett (drámafordítások, versfordítások) térségi-kulturális olvasási irányt is magában foglal. Az életmű minden egyes kötetét kiegészült azokkal a hagyatékban megőrzött kéziratok publikálásával, amelyek árnyalhatják Baka írásművészetének alakulástörténetét. A közölt szövegek filológiai adatai, így első közlés, kötetpublikáció az egyes kötetek jegyzetapparátusába kerültek. A korábbi sajtóhibák és elírások korrigálására is a megőrzött kéziratok, illetve a szerzőileg javított kötetpéldányok alapján került sor. A kötetek összeállításával, kompilációjával, a bibliográfiai adatolással, a publicisztikák és a beszélgetések, valamint a műfordítások esetében a minimális szerkesztői válogatással Baka műveinek filológiailag pontos rendszerezése volt az életműkiadás célja. Ehhez a filológiai célkitűzéshez kapcsolódik, és formájában is a Tiszatáj Könyvek életműsorozatához illeszkedik az „Égtájak célkeresztjén”. *Tanulmányok Baka István műveiről* (2006) című tanulmánykötet.

(kommentár1) Baka életében hét, vékonynak nevezhető verseskötetet publikált, a nyolcadik, még általa összeállított versgyűjteményének megjelenését már nem érthette meg.

A *Magdolna-zápor* (1975), a *Tűzbe vetett evangélium* (1981), a *Döbling* (1985) válogatott versei, valamint a *Döbling* után írt versek alkotják, új cikluselosztás szerint, az *Égtájak célkeresztjén* (1990) reprezentatívnak tekinthető kötetét. Baka válogatásában és újabb cikluselrendezésében a már posztumusz *Tájkép fohással* (1996) ezt az utóbbi metszetet veszi alapul, néhány korábbi vers felvételével (*Megtalált versek* ciklus), tematikus átrendezésével, valamint annak az 1990 után publikált három kötetnek a teljes, ciklusba rendezett közlésével, sőt azokon túlmutató újabb versekkel (*Március, Tavaszvég, Toldi, Üzenet Új-Huligániából*), amelyek költészetének csúcspontját jelentik. Ez a három kötet a *Farkasok órája* (1992), a *Sztyepan Pehotnij testamentuma* (1994) és a *November angyalához* (1995). Közülük is a Sztyepan Pehotnij-kötet az, amelyik nem csupán Baka kezdődő betegsége miatt, de szokatlan, és nem éppen aktuális kulturális kódoltsága következtében, ugyanakkor a szerepjáték és az intertextuális eljárás módok korszakos divatjának köszönhetően a legnagyobb kritikai elismertségre tett szert. Az eredeti vékony verseskötetek a világot másként látni és megélni tudó költő nyelvbe öltöztetett tapasztalatainak keresztül megkönyvítható, sőt el is mélyítheti a beavatásra mindig nyitottan várakozó olvasó léttapasztalatát. A megtapasztalható világ túl nagy az egyén számára; részeibe mégis behatolhatnak egyesek, akár a sors kegyeltjeként, akár kegyvesztettként. A híradás a lényeg, a hagyományozható tapasztalat. Baka költészete ezt az utat követi: azok közé az alkotó művészek közé tartozik, akik önmagukban is teljes világot alkotnak: a klasszikus értelemben vett hagyománykövető és nyelvileg új korrespondenciákat feltárni kész költői alanyiség jogfolytonos tapasztalata ez. Baka a világot írja (vagy írja újra) művészi eszközeivel, a világot értelmezi, értelmet ad neki, kutatja mikro- és makrokozmosz, ember és világ, alfa és omega közötti metaforikus összefüggéseket. A klasszikus modernnek útkövetése ez: Baka sajátos nyelvezetével és képi világával alakítja költői világlátását és világlátomását, amely részeiben és egészében is szerves egységet alkot. Folytonosság is ez korábbi és későbbi munkáinak hálórendszerében: korábbiak jelennek meg újabb szempontú szerkezetekben, nyelvének motivikus és tematikus meghatározottsága oda-vissza értelmezi az egyes darabokat, s fűzi fel őket időtlen, egységes világlátomásba. Ez a gazdagság aprólékos, szinte már leltárszerű szerkezetet feltételez, de nem öncélú és koncepció nélküli a világ „dolgainak” e poétikai megragadása. Tudatos birtokbavétel ez a nyelvvel megfogalmazott és kimondott világértelmezés. Költői világlátása pedánsan következetes: verseiben olyan metaforikus világ nyílik meg, amelyben a legapróbb (és leghétköznapibb) mozzanatok is világmagyarázó funkcióval rendelkezhetnek. Baka világlátomásának alapképei első kötetétől kísérik költészetét: „Az éj, e csillagokkal kivert / vaskesztyű Isten kezén”, vagy „A felhők közt bakancsszögek: / rúgások csillagképei”, vagy „A zivatar ezernyi tűje / kihímezi a réteket” struktúrái megtalálhatók minden kötetében. E metaforikus látásmód korrespondencia-teremtése mikro- és makrokozmosz, illetve a mindennapi léthelyzet és az egyetemes törvényszerűség között dialogizál rendkívül összetett, többszörös áttétellel működő képsoraival. A teremtett poétikai alapanyag a világalakító korrespondenciákat az egyén fokozatosan mélyülő és az egzisztenciális rettenetből fakadó semmisség és megsemmisíthetőség tudatáig fokozza. Baka kétpólusú képeinek egyik oldalán mindig a makrokozmoszt jelölő motívumok állnak (Hold, csillagok, Tejút), amelyek képi síkon világegész-genezist reprezentálnak, míg a másik oldalon az alapléthelyzet szükségszerűségei sorakoznak (leves, zsírkarika, fűszer, fűrészpör), vagyis mindaz, ami megteremti, ha szűkebb körben is, az individuális léteret. A kétpólusosság azokban a többszörös áttételű képekben válik meghaladottá, amelyekben az önreflexivitás világalakító funkciója mellett hangsúlyos, motivikus-szimbolikus létértelmezésként artikulálódik: „Itt bent, a tompa, téglából rakott / Boltív – a menny silány paródiája – / Alatt havas mezők: papírlapok / Fagyán ropog a tollam, és a tájra // Krikszkrakszol róka-üzte nyúlnyomot: / Verssorokat – még menekül az eszme, / S ha végül felbukik, prédául esve, / Fröcskölnek, mint a vér, a mondatok.”

(*Tél Alsósztrégován 2*) Az egzisztenciális rettenet elviselhetősége Baka költészetében három alappilléren nyugszik: a bor, a kéj és a zene hármasságán. Baka klasszikus műveltsége és verseinek szigorú formája apollóni látszatkiűlőst mutat. E mögött a belenyugvó és lemondó álarc mögött azonban Dionüszosz fékezhetetlen gyönyöre, vágya, fájdalomja és kínja bújik meg. És e kettősségben éppen a minden kereteket meghaladó dionüszoszi életpár győzedelmeskedik a valós világ fájdalomai felett, mert hiába Dionüszosz szétmaratott istenisége, száz és száz maszkban lép újra elő és példázza a mindenkori egyetlen, egyéni rettenetet. Mert övé a mámor. A mámor ideje azonban korlátozott, elmúltával annál kínzóbb éhség gyötri a Dionüszosznak hódoló: kozmikus tágasságú apokalipszissé változik az egyén rettenete. A *Változatok egy gyerekversre* korábbi macska-istenei és csillagegerei ilyen előképei a *Szturnusz gyermekei* későbbi világlátomásának. Az *Apokalipszis szakácskönyvből* című versben az embert „felzabálják” az istenek, „megfőzetik” a lét „levében”. A Szytepan Pehotnij-ciklus harmadik füzetének szimbolikusan kulináris genezise már meghatározóan a „Nagykonyha” kontextusából meríti képeit. Dionüszosz összes maszkja mögül – Lisztől, Széchenyin keresztül, Yorickon át Szytepan Pehotnijig, Hány Jánosig és Toldi Miklósig – a szerepekre, illetve darabokra szakítottság létállapota tükröződik vissza. Hogy ezek a figurák, s a rajtuk keresztül megszólaló alanyi költő oly rezignáltan és letisztultan állnak a végzet, a sors előtt, az Apollón megrendültsége, mert minden egyes kép és „sorstörténet” mögött ott bujkál a fájdalom, a panasz, a vágy és a szenvedély. Hiába a klasszikus, zárt forma, a mérték és belátó lemondás, Dionüszosz mítosza annál inkább áttűnik a világ rettenetén. A rejtőzködőnek, a maszknak egy célja van: a jelenbe sűrített múlt és jövő pillanatát szándékozik kimerevíteni, azt a pillanatot, amikor az ellentétek, az ellentmondások egymásban feloldódva és kioltódva változnak a nyelvben kimondhatóvá. A kimondhatatlan kimondása segíti hozzá Baka költészetét is ahhoz, hogy megváltoztassa a változtathatatlant: „*De fellázadnak egyszer a szavak, / és ha a dallam nem fog szövegén, / a szöveg változtat majd dallamán.*” (Egy József Attila-sorra)

(jegyzet1) A versszöveg változhatatlansága a célja a *Verseknek*, Baka művei első kötetének, mely a költő verseinek eddigi legteljesebb gyűjteményét tartalmazza. A versek gerincét a Jelenkor Kiadónál megjelent *Tájkép fohással* című kötet alkotja, mely bár posztumusz műként látott napvilágot, tartalmát még Baka állította össze. A *Tájkép fohással* 1996-os kiadása, melyet az Unikornis Kiadó híven követett 1998-as, Kormos István és Baka verseinek közös kiadásában (*A magyar költészet kincsestára*, 66. kötet), két olyan verset tartalmaz, melyek nem szerepelnek a költő által kinyomtatott tartalomjegyzékben. Azzal, hogy a *Rapszódia* és a *Sellő-sonett* kikerül az Új versek ciklusból, ez felel meg a *Tájkép fohással* szerzői elképzelésének. Baka a nyomtatott tartalomjegyzékre utólag kézzel írta rá utolsó versének címét (*Üzenet Új-Huligániából*), melyet még fel kívánt venni gyűjteményes kötetébe. A *Sellő-sonett* korábban íródott, mint más, a kötetbe bekerült vers, a *Rapszódia* pedig a költő halála után került elő. Mindkettő a neki megillető, méltó helyet kapja a kötet függelékében, mely a *Tájkép fohással* eredeti kompaktságát és zártságát hivatott ellensúlyozni az oda fel nem vett, de Baka életében megjelent, valamint a hagyatékból előkerült versek, változatok és vázlatok közlésével. A Versek függeléke tematikus szöveggenetikai, valamint formai nézőpontok szerint oszlik részekre. Minden esetben egyfajta időrendi szemlélet is érvényesül a szerkesztésben a versek keletkezését és esetleges publikálását illetően. A tartalomjegyzék címlistáján szereplő első zárójeles évszám a keletkezési évre vonatkozik (amennyiben az megállapítható), a második zárójeles egység tartalmazza az első, illetve kötetbeli publikáció dátumát. Amennyiben az első zárójeles évszám után nincs további jelzés a megjelenés dátumát, valamint helyét illetően, minden esetben a hagyatékban található kéziratok alapján történik a közlés. A függelék

nem tartalmazza a zsenyéket, fiatalkori költeményeket. Mind a Baka életében megjelent, mind a kéziratból történő közlések időrendi „kezdetét” a *Magdolna-zápor* kötet jelenti. A függelék első része azokat a verseket tartalmazza, melyek Baka egyes köteteiben megjelentek, de gyűjteményes kötetibe (*Égtájak célkeresztjén*, ill. *Tájkép fohással*) nem kerültek be (így a *Magdolna-zápor*ból később kimaradt *Hajnaltól reggelig*, *Szép fácska, dunna volt...*, *A lombon átszűrt*, *Már egyre több eget*, *A udvar fája*, *Che*, *Temesvár után*. *Az erdőn*; a *Tűzbevetett evangéliumból* kimaradt *Tó-szoknya*; a *Döblingből* kimaradt *To be or not to be*). Azok a versek is itt olvashatók, melyek csupán folyóiratokban, napilapokban léteznek (*Régi este*, *Ha volna*, *Nocturne*, *Évszakok*, *Köd*, *A hazatérő Thészeusz*, *Mozart-mambó*). A függelék e részében kap helyet Baka kötetbe fel nem vett, de folyóiratban megjelent verse, a *Sellő-szonett*. A függelék második és harmadik része a költő tréfás, illetve alkalmi verseit közli, bizonyítván, hogy minden komoly költészetet, még ha nem is gyakran, játékra csábít a rím, a metrum, s e játék során – a formát és a költői eszköztárat illetően – mesteri munkák születnek. Ilyen egyszerű művek az *Egy (kis) éjjeli zenetörténet*, a *A hat tyúk*, a Délmagyarországot és a Virág cukrászdát megéneklő *Reklámversek*, a Lyukasóra felkérésére írott *Szonett-játék* vagy a Népszabadság hírlapjára szerzett *Ebergassing*. A *Vidám üzeneteket*, melyek a Kincskereső szerkesztőségében íródtak a nyolcvanas években, *Baka István vidám üzenetei* címmel Regős Helga publikálta a *Tiszatáj* 1996-os Baka-émlékszámban. A függelék negyedik részében variációk, töredékek és vázlatok olvashatók. Részben a költő életében megjelent folyóirat-publikációk azon darabjai tartoznak ide, amelyek újraközlés során alapvető átváltozáson mentek keresztül, részben azok a késznek aligha nevezhető versek, amelyek a hagyatékban kézirat formájában kerültek elő. A már publikált, a későbbi továbbírás következtében azonban már előszöveggé vált, illetve a kevés számban megmaradt kézirat variációk betekintést engednek néhány vers alakulástörténetébe. A *Bánat* kéziratának két részéből csupán az első, *A lombon átszűrt...* jelent meg önállóan. A *Szakadj*, *Magdolna-zápor*nak két, egymástól lényegesen eltérő változata van *Zuhogj*, *Magdolna-zápor* címmel. Az *Oly bizonytalan* kötetváltozata két versszakból áll, a hagyatékban talált kézirat négyszakaszos. Az ugyancsak kéziratból most publikálásra kerülő *Esik* később *Ősz*, majd *Október* címen nyerte el végső formáját. A *Téli dal* metaforái és a *Nocturne* a *Kép-epigrammák*ba kerültek, míg a *Téli reggel* már csak egyetlen szakaszból áll. A hat tyúk 1970-es változata kéziratból került elő. Számos verse címét Baka az egymást követő publikálások során megváltoztatta. A *Régi este Szép este* címen íródott, a *Ha minden széthull* kézirat címe *Balti Pályaudvar* (Baltyijszkij Vokzal), a *Változatok egy orosz témára Álomban... Liszt Ferenc: En rêve*. *Nocturne* címen, illetve alcímen maradt fenn a kéziratok között. A *...nak* című vers Ajánlasként került gyűjteményes kötetbe, a *Körvadászat* először a *Régi vadászat*, a *Végvári dal* a *Balassi-ének* címet kapta. Az *Apokalipszis szakácskönyvéből* második része *Karácsonyi ének* címmel önállóan is megjelent. A puszta kötetkompozíció, vagy más okokból megváltoztatott címek esetében a függelék nem él az újraközléssel. A változatok között nem található továbbá olyan vers sem, mely a későbbiekben változtatás nélkül nagyobb versegységek része lett. Ilyen a *Vörösmarty* című, 1972-es vers, mely *Vörösmarty*. 1850 címmel került két részből álló versként publikálásra, vagy a *Háborús téli éjszaka* külön részekként – és címek alatt – is megjelent betétversei, a *Dal*, vagy a *Passió*. A *Mint vámpír...* kezdetű vázlatot három változatban Árpás Károly publikálta Varga Magdolnával közösen írt könyvükben (*Kettős tükörben. Cikkek, tanulmányok, verselemzések Baka István életművéről*, Szekszárd, 1998). Az *Anyakönyvi kivonat*, mely *Átutazóként* lett ismert, valamint a *Pügmalion* változata, a *Délután*. *Nyár*, a *Phaeton bukása* és az [*Oly messzi-messzi minden...*] kezdetű vázlatok kéziratban maradtak fenn. A *Pügmalion* változata hagyatéki kézirat alapján megjelent a *Nappali ház* 1996. 4. számában. A vázlatok, szemben a függelék utolsó részének ver-

seivel, verskezdemények. A függelék utolsó részének három verse, a *Bábjáték*, az itt új helyére kerülő *Rapszódia* és a *Sztyepan Pehotnij feltámadása* kéziratból került közlésre. A *Rapszódia*, ahogy az *Anyakönyvi kivonat* is, Erdélyi Ágnes jóvoltából jelent meg először a *Forrás* 1996-os, illetve az *Új-Dunatáj* 1998-as Baka Istvánról készített emlékszámban.

(kommentár2) Befogadástörténeti nézőpontból vitathatatlan, hogy Baka versei prózájához képest nagyobb, kritikai mércével is jelentősebb hatást gyakoroltak az irodalmi közéletben. Nem mellékes azonban az a tény sem, hogy első két verseskötetének megjelenése után, bár rendszerességről esetében nem lehet beszélni, verseivel párhuzamosan jelentkező prózai, illetve vegyes műfajú kötetekkel (*Szekszárdi mise*, 1984; *A kisfiú és a vámpírok*, 1988). 1991-ben, *Beavatások* címen az addig publikált hat prózai munkájából ötöt ciklusba rendezett, s így, kedves szavát idézve: kisregényeit új, önálló életre keltette. Baka, saját bevallása és igénye szerint is, harminc fölött kezdett prózaírással foglalkozni. A *Kortárs* 1979. 3. számában publikált *A város és az idegen* (kötetben később: *Transzcendens etűd*) című elbeszéléssel kezdődik ez az ív, s tart a *Beavatások* prózasorozatát folytatni hivatott *Fantasztikus szimfóniáig*, melynek befejezését, végigírását betegsége akadályozta meg. A kéziratban maradt töredék az „Égtájak célkeresztjén”. *Tanulmányok Baka István műveiről* című kötetben olvasható (Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2006, 188–189.) Baka misztikus, irracionálisba hajló prózái multikulturális őstörténetükkel leplezik le az ideológiától egyáltalán nem mentes hétköznapi világot, s annak politikátörténetileg is hazug látszatletét. A mítoszok, az intertextuális utalások ismétlődőrendszere reális misztikát teremt a szövegeibe kódolt hétköznapiokból. Elbeszélői terét, kisvárosi apokalipszisét is hagyományos elbeszélői eljárásokkal teremti meg. A fantasztikum részletgazdag, s így valóságos megalkotása, a „korrespondenciák” érzéki-misztikus és esetlegesen ironikus feltárása jellemzi Baka elbeszélői erőnyeit. Kisregényei labirintusokkal, megkísértésekkel, mindent átható erotikával és ironikusan értelmezett történelmi rekvizitumokkal telítettek. A *Vasárnap délután* (Tiszatáj, 1980. 11. sz.) mind alaptörténetében, a szerelem vadromantikus visszaidézésében, mind társadalomkritikai orientáltságában, az ironikus mitologizálásban erősen kötődik még *A város és az idegen*hez. Főszereplője, egy kamasz fiú erotikus fantáziálással reménytelen szerelmére gondol, miközben egy zöld borítójú Rilke-kötetet olvas. A felbukkanó Isten nem angyal, de nem is Rilke iszonyú angyala: eltöpörödött, tehetetlen vénemberként jelenik meg. Két kísérője azonban, Gábiel arkangyal és a bukott Sátán ereje és hatalma teljében lép színre: „iszonyú” világrendet képviselve. A sakk itt az a kozmikus játék, amellyel a Jóisten és a Sátán eldönti a világ menetét. A megkísértés-históriák kelléktára jelenik itt meg a köd- és homály-motívumokkal, miközben misztikussá és álomszerűvé is lesz a történet. Negálódik benne a fény-isten jelentéskapcsolat: a Jóisten a hatalmas köd és félhomály uralta képből lép elő és csak a ködbe fúródó fényben jelenik meg. A *Szekszárdi mise* (Tiszatáj, 1981. 9. sz.) Séner János egykori dalárdista és karnagy kudarcait villantja fel. Séner élete és mestersége párhuzamot mutat a hozzá képest sikerrel érvényesülő Liszt Ferencével. 1896-ban, Liszt halálának tizedik évfordulóján felmerül benne az egykor létre nem jött MESSE SZEKZÁRDIQUE, vagyis a Szekszárdi mise bemutatójának gondolata. Vonatra száll, hogy Budapesten megtalálja a zenedarab partitúráját. Keresése hiábavalónak bizonyul. Hazafelé a halottaiból feltámadt Liszt Ferencel találkozik, s disputájuk során Séner feltárja elkallódott tehetségének panaszát. Az irracionálisba ívelő apparátus arányos viszonyrendszert alkot adatszerű (történeti) és imaginárius (allegorikus) világ között. Külső és belső eredetű meghatározottságok kapcsolódnak össze, a kudarc és a mulasztás az egyéni felelősségben mutatkozik meg, illetve a társadalmi determináltság globális, nem csak az egyénre vonatkozó veszélyét festi fel Baka a millenniumi pavilont szétromboló vihar allegóriájával. A kisregény tartalmilag leg súlyosabb része a Liszt-

jelenet, mely a nemzetiségek asszimilációjának paradox voltát tematizálja. Séner német-horvát családból származik, Lisztnek ugyanakkor németté, franciává kellett lennie ahhoz, hogy elismerjék. Míg Séner a nemzeti identitás sérülékenységét szenvedő alanyként, addig Liszt kívülállóként, ugyanakkor világpolgárként definiálja ugyanazt a léthelyzetet. A Liszt-jelenet kísértetiessége e diskurzus ideológiai töltetét ellensúlyozza. Sénert holtan találják az újjvárosi templomban, arcán boldog elégtétel mosolya. Holtteste körül azonban ócska slágerkották hevernek, a befejezés kettős lezárása elégtétel és önámítás ambivalens érzetét kelti. A *Margit* (Tiszatáj, 1984. 3. sz.) története a *Vasárnap délután* ellenpontozása. A *Vasárnap délután* Jóistene által adományozott tiszta és beteljesületlen szerelem kerül a főszereplő gondolatvilágának középpontjába: a kísértő Sátántól elfogadja az ajánlatot, visszamenőleg elcsábítja kamaszkora szerelmét. A *Margit* szövegvilágát az előző kisregényekhez hasonlóan körbefonja a történelmi-politikai háttér ironikussága. Itt az ötvenhatos események fókuszálásában formálódnak a szövegvilág valós és hazug történetei, amelyek determinálják a szereplőket. Baka itt is álomszerűvé, bizonytalanná teszi a tér és idő konstruálta világot, az álmos és ködszerű tér és az időszerkezet adja a történetek misztikusságát és az irracionális valóság és létértelmezés lehetőségét. A szövegvilágon belül paradox teret találunk: egy külső, valóságos és földrajzi teret, valamint egy misztikus teret, a fel nem ismerhető, az elmosódottat, az irracionálist, amely az ablakon kitekintő főszereplő(k) világ- és térlátását határozzák meg. A *Margit* szövegvilágának idejét az órás képében megjelenő Sátán irányítja. A könyvtáros órájáról eltűnnek a számkijelzések. Az órásműhelyben csupa régi órát lát, a számlapokról hiányoznak a mutatók, ketyegésük azonban hallható. Az időzónák egyezményesek, de melyiket igazították a nagy kozmikus óra járásához, tevődik fel a kérdés. Baka világerértelmezésében: az egy és oszthatatlan világidőben az örökkévalóság minden pillanata egyszerre és együtt van jelen. Ez az immanens világmagyarozó elv ad lehetőséget Margit elcsábítására. A *kisfiú és a vámpírok* (Tiszatáj, 1985. 11. sz.) horrorisztikussága alkalom Baka visszatérő témájának újabb variációs kibontásához: a közelmúlt történelmének ironikus látásmódja, az első szerelem meghatározó élménye, az élet lehetőségeinek elmulasztása stb. bontakozik ki e kisregényben is. Gomolygó köd és paplansűrű szürkeség jellemzi a külső teret. A világra kitekintő figurák szenzuális-tapasztalati képessége azonban belülről is meghatározott: baljós előérzetek és nyomasztó érzések korlátozzák megismerő funkcióikat. Az árnyyszerűség és a kontúrok elmosódottsága, a belső érzékelés elbizonytalanítása itt is a világ és a szubjektum dialógusának zavarát szimbolizálja. Az irracionális átpoetizálása az imaginatív világteremtést szolgálja. Baka ismert alakokat, neveket idéz, erősen kötődik előszövegeihez, miközben ironizálja is azokat. Ő maga is maszkot ölt, nem is egyet a kisregényben: Bakó András levéltárosét, aki az életet örök kudarcnak tekinti, egy nyolc éves kisfiúét, aki a körülötte zajló politikai lármából nem sokat ért, régi képesújságok és könyvek rejtekébe bújlik, Bakó András költő ősenek maszkját, akinek válogatott verseit olvassa a későbbi leszámrazott. A *kisfiú és a vámpírok* antiutópia, melyben történelmi-társadalmi regressziók jutnak kifejezésre. Tajvani katonák várják benne a negyven éve megígért hazaszállítást, a történelmi múltat és dokumentumokat a hatalom érdeke szerint hamisítják, a kisregényben ábrázolt felkelés implicit módon utal az 1956-os forradalomra, a világegés, mint a második világháború és a despotizmus, mint a kádárista diktatúra kap magyarozó szerepet a cselekménymodellben. Ebben a megrekedt világban nincs előbbre lépés, az individuális létezés a hatalomvágy és hazugság örületében megkérdőjeleződik. Bakó András passzív ellenállása a *Szekszárdi mise* Séner Jánosának pozícióját erősíti meg. Az *Én, Thészeuszban* (Tiszatáj, 1990. 3. sz.) Borges hatása figyelhető meg: a szöveg világát egy Ada márkájú csokoládé ábrája teremti meg. A csokoládépapír ábrája, mely egyszerű perspektivikus érzékcsalódáson alapul, oly módon lényegül át, hogy az egyenes úton haladó elbeszélő ugyanazt a teret

látja maga előtt, mint ami a papíron szerepel; a párhuzamos vonalakat, amelyek a végtelen egy pontjában összeérnek. A kettős térábrázolás megfelel a történet kettős cselekményszálának: egymást váltják a jelen és a múlt idejű események mindaddig, amíg a múltban történt dolgok el nem érkezik lineárisan a jelen idejű események kezdőpontjáig. A tizenkilenc éves elbeszélő-főszereplő azért érkezik a kisvárosba, hogy találkozzon titkon és reménytelenül imádott kedvesével, Edittel. Vele nem sikerül találkoznia, megpillantja viszont egy Edithhez nagyon hasonló, csak nála tíz-tizenöt évvel idősebb nő képmását, Ada fényképét. Megtudja barátjától, hogy szerelmi bosszúból merénylet készül az opera-előadáson Ada ellen. Az opera a Thészeusz-mítoszt dolgozza fel: a mitológiai szerepek a valóságban is kiosztásra kerülnek; a kiskatona lesz Thészeusz, akinek meg kell mentenie Adát, vagyis Ariadnét, az őt meggyilkolni akaró Minótaurusz-karnagytól. Az irracionális, mint a csokipapír ábrája és az antik mítosz elemei leképeződnek a szövegvilág reális szintjére. A párhuzamos eseménysor eredményezi, hogy a kisregény az Adához induló, Adát megmenteni szándékozó elbeszélő tér- és időbeli eltévedésével kezdődik. Mikor az elbeszélő felismeri, hogy bejutott az egyenes labirintusba, ahol tér és idő nem érzékelhető, minden megáll, és csak ismétlődik. Be kell járnia az egyenes labirintust, majd a történelmi panoptikum labirintusát (itt is az ironikus nemzetkép dominanciája szerepel). A sötét labirintus bejárása után jut el az elbeszélő az asszonyi öl labirintusába. De a kérdés továbbra is ott feszül a történetben: mi szerepe lesz az örökös ismétlődésnek és visszatérésnek az életben, ha a végtelen ponton túlra csak nézni lehet, de elérni nem lehet?

(jegyzet2) Baka műveinek második kötetébe kerültek a költő prózái és drámái. A próza-szövegeket illetően forrásként a budapesti Pannon Könyvkiadó által, 1991-ben *Beavatások* cím alatt megjelent gyűjteményes kötet szolgált, amelybe a korábbi folyóiratbeli, illetve vegyes műfajú kötetpublikálásokhoz képest a szerző által javított, módosított szövegek kerültek. A prózákat tartalmazó részében megmaradt a *Beavatások* eredeti, vers és elbeszélés dialógusára építő, ciklusos szerkezete. E válogatásból Baka kihagyta első prózai írását, az eredetileg *A Város és az Idegen*, később pedig a *Transzcendens etűd* címet viselő elbeszélését. Miután a *Beavatások* kötet és ciklus mind a megírás, mind az első megjelenés tekintetében időbeni folytonosságot, egymásutániságot is reprezentál, a Baka-életműsorozat *Versek* gyűjteményétől eltérően itt a kimaradt elbeszélés nem függelékbe került, hanem a *Beavatások* komplett ciklusa előtt, eredeti, folyóiratbeli címe szerint került publikálásra. Ezt a (vissza)módosítást és közlést az teszi lehetővé, hogy Baka első elbeszélését új címmel sem vette fel a *Beavatásokba*, s a *Próza, dráma* összeállításánál derült fény arra, hogy a *Transzcendens etűd* eredetileg verscímet takar (Tiszatáj, 1979. 12. sz. 7. o.). A *Transzcendens etűdöt*, mint verset Baka kötetben soha nem jelentette meg, kimaradt az életműsorozat verseket tartalmazó *Függelékéből* is. E szöveggondozói, kiadói hiányosságot ellensúlyozza az, hogy virtuális mini-ciklusként kerül közlésre itt a közös cím alatt „eltűnt” vers és elbeszélés. A drámaszövegek közlésénél, miután azok csupán a vegyes műfajú kötetekben olvashatók – önálló kötet nem született belőlük –, Baka vegyes kötetek szolgáltak alapul (*Szekszárdi mise*, *A kisfiú és a vámpírok*), de átkerültek Baka saját kezű javításai is, azok a javítások, amelyeket az egyes kötetmegjelenéseket követően rendre a saját példányaiba jegyzett be. A *Transzcendens etűd* vers filológiai problémájával ellentétben *A völgy felett lebegő lány* című dráma a megfelelő helyeken tartalmazza a *Töredékek egy drámából* című vers részeit (Tiszatáj, 1979. 2. sz. 35–36.). A későbbi kötetekben e három monológból álló vers sem egészében, sem részeiben nem került közlésre. Ahogyan a *Versek Függelékében*, úgy – a *Transzcendens etűd* közlése ellenére – itt sem jelenik meg újra, az önálló versközlés valódi funkcióját a drámában nyerte el. *A korinthuszi menyasszony* című dráma – kötetbeli megjelenését, színpadra alkalmazását és hangjátékká alakítását illetően – számos alakváltozáson

ment át. A versekkel szemben ugyanakkor nem szerencsés – főleg az adott médium, a színpadi megvalósítás és a hangjáték műfaja diktálta – változások sokszor filológiailag sem ellenőrizhető, többszörös közlése. Ebből következően a *Próza, dráma* gyűjteményes kötet nem tartalmazza Baka hangjátékainak írott változatait. A Lang Jánossal és Marik Istvánnal, a Szegedi Magyar Rádió munkatársaival közösen „írt” két hangjáték közül az 1994-ben bemutatott *A korinthuszi menyasszonynak* nincsen kéziratos változata, ahogyan az 1995-ben bemutatott *Isten a városban, avagy a csodaszarvas pusztulása* című hangjáték kézirata is ismeretlen. A hangjátékok írott – rekonstruált közlésétől azért is el kell tekinteni, mert a hangjáték adta műfaji lehetőségek és játéktér szűnne meg vele. Ebben az értelemben a hangjátékok autentikus forrásának nem a szövegeket, hanem az elkészült, s a Baka által is jóváhagyott, sőt szereplőként is jegyzett hanganyagokat, magukat a hangjátékokat pedig Baka, Lang János és Marik István közös produktumának érdemes tekinteni. Az *Isten a városban...* 1992-es első, Baka által készített, a hangjátékhoz képest nyers, gépírási változata ugyanakkor megjelent a költő halála után a Forrás 1996. 12. számában.

(kommentár3) Baka műveinek harmadik kötete a költő publicisztikai tárgyú írásainak eddigi legteljesebb gyűjteménye. E gyűjtemény külön fejezetben a vele készített beszélgetésekkel egészül ki. Baka a kilencvenes évek elején számos napilapnak írt rendszeresen tárcát, sőt sorozatot; kortársairól, az őt érdeklő vagy rá ható művekről, alkotókról rendszeresen rádiós jegyzetet készített. E publikus tevékenységnek elvételre korábbról is vannak nyomai, sőt kötöttebb műfajai, de e személyesebb és szabadabb stílusgyakorlat alapvetően időhöz kötött. Szám szerint is a legtöbb publicisztikai tárgyú írás 1991 és 1993 között készült. Fontos adaléka az életműnek a tárca és a beszélgetés: személyes élmények, műhelytitkok, meghatározó olvasmányok, lemezek, egy-egy vers, műfordítás, de akár egész életművek rendkívül tömör esszenciái avatnak be a versek mögötti, túli, mondjuk úgy: mindent meghatározó hétköznapi, személyes világba. A Baka-publicisztika külön nyelv is: belőle majdhogynem hiányzik a versekre jellemző sötét, baljós, apokaliptikus hangnem. A költő bonyolult metaforavilágával szemben a publicista, a tárcáíró – hasonlóan sok pályatársához – egy letűnt, a kilencvenes évekre azonban újból divatját élő anekdota-világot támaszt fel. Baka nem törekszik azonnal felismerhető, egyéni stílusra, nem keres különleges nyelvi formát és kifejezőeszközt; a maga hétköznapi természetességével ír le, közöl, viccel és báméskodik. De ha interjút is készít: keretes történetet teremt beszélgetőalanya és önmaga közé. Baka publicisztikai írásai a közvetlenül, az álca nélkül megszólalót mutatják. S ennek fontosságát maga is jelzi: bár betegsége 1993-tól megakadályozta naprakész írások készítésében, nem egy kései beszélgetésben utal arra, hogy szeretné folytatni a maga kedvére és a maga akaratából a publicisztikai tevékenységet. Mind a tárcáknak, mind a beszélgetéseknek vannak már előzményei: a publicisztikákat illetően a posztumusz megjelent tárcagyűjtemény szolgált alapul (*Az idő térképjelei*. Válogatta és sajtó alá rendezte: Bombitz Attila. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1999), a beszélgetésekből egy szűkebb metszetet pedig a Baka Istvánról összeállított emlékkötet kínál (*Búcsú barátaitól. Baka István emlékezete*. Válogatta, szerkesztette, összeállította: Füzi László. Nap Kiadó, Budapest, 2000). Az említett forrásdokumentumok anyaga *Publicisztikák, beszélgetésekben az azóta előkerült, kéziratban olvasható írásokkal* bővült, de több esetben a már ismertek, a kézirat vagy az első közlés alapján kiegészített, javított – végleges – változatai kapnak itt helyet. Baka nemegyszer újra közölte egyes tárcáit, ezekben az esetekben figyelembe vettük a szerző javításait a második publikálást illetően. A szövegek mindegyike, akár publicisztikai írás, akár beszélgetés, teljes terjedelmében került itt közlésre. A kötetben olvasható írások hét ciklusban kerülnek közlésre; megtartva *Az idő térképjelei* szerkesztési elvét, de ki is egészítve azt. A cikluscímeket,

amennyiben azok Baka sorozatcímei voltak, megmaradtak, ilyenek az orosz irodalomról írott tárcasorozatai, a kortársairól szóló rádiós jegyzetei, illetve az alcímként jegyzett Bakó András-történetek. A többi esetben egy-egy mértékadó tárca címe lett a ciklus címe. A tárcák az egyes tematikákon, illetve műfajokon belül időrendi sorrendben kerülnek publikálásra; a könnyebb tájékozódás érdekében itt az egyes szövegek végén található meg a megjelenés helyére és idejére vonatkozó adatok, illetve az arra vonatkozó utalás, hogy utóközlésből vagy hagyatéki kéziratból történt-e a közlés. Az életmű harmadik kötetének *Beszélgetések* ciklusa a Bakával készített interjúkból ad időrendet követő válogatást, mellyel egy személyes költői sors nem megírt, hanem megélt pályaképét igyekeztünk felvázolni. A beszélgetések nagyobb számban folyóiratokban jelentek meg, de a teljesség érdekében felvettünk e „sorozatba” magnós, illetve televíziós beszélgetéseket is. E felvételek beszélgetései közül Dránovits Istváné (1989) és Gacsályi Józsefé (1992) sajnálatos kiadói figyelmetlenség folytán nem a szerkesztett változatukban kerültek a kötetben publikálásra. A tizenkét beszélgetés, az első Görömbei Andrásé (1979), az utolsó Balog Józsefé (1995), egy rendkívül céltudatos, saját értékrendjéhez, hagyományához ragaszkodó megszólalót mutatnak. Baka nem csupán költészetében volt tudatos művész, ciklusszerkesztése, tematikus rendszere, motívumkészlete rendkívüli, szinte aggályos gondosságról tanúskodik, de a beszélgetések is, minden, műfaj biztosította közvetlenség ellenére is, e tudatos költői (ön)-arcképet erősítik meg. Ennek megfelelően az időben távoli beszélgetések is hangsúlyosan tematikusan rendeződnek. Olyan alakzatok mentén jelenítődik meg Baka önértelmezése, mint a szerepjátszás, vagy az ateizmus és az anyagi princípium, vagy a fordítói munka hatáseve, illetve a mindennapi megélhetés gondja, hogy aztán időben egyre inkább a betegség, a halálgondolat és az általuk újra fölerősödő, istenivel szembeni perlekedés tematizálódjon.

(jegyzet3) A *Publicisztikák, beszélgetések* kötet első két ciklusa – rendhagyó irodalomóráként – a „*Felhő felhőt gyúrva jajgat...*”, *Az orosz irodalom mártírúma, illetve a Portrévázlatok az orosz költészetből* címet viselik. E két sorozatot Baka 1991 szeptemberétől decemberéig, majd ezt követően 1992 első hónapjaiban közölte a *Délmagyarország* hasábjain. Utóbbi sorozat egészült ki a Gennadij Ajgiról szóló, a *Szeged* folyóiratban megjelent kisesszével. Minden szöveg végén olvashatók azok a saját műfordítások, amelyeket Baka a tárcáihoz műmellékleteknek szánt. (E műfordításokat a Jelenkor Kiadó a tárgyúteményben nem szerepeltette.) Baka kisesszéinek első közlésekor hiányt töltött be a számára fontos orosz nyelvű irodalom reprezentánsainak (újra)bemutatásával. Puskin, Dosztojevszkij, Gumiljov, Jeszenyin, Mandelstam, Cvetajeva finom vonásokkal előadott élettörténete volt olvasható első sorozatában, majd Hodaszevics, Arsenyij Tarkovszkij, Szoszora, Brodskij és Venclova költészete került sorra a másodikban. A Leningrádban e verseket szamizdatban olvasgató utolsó éves egyetemi hallgatóból később tudatos műfordító lesz; a távoli szovjet/orosz élmény pedig Szytepan Pehotnij közelségében testesül meg. A harmadik ciklus, *Az idő térképjelei* visszatérő olvasmányokról és zenei hatásokról szól. Carl Michael Bellmanról, egyik legfontosabb műfordítói munkájának eredeti szerzőjéről, „talált rokonáról” egy rádiós sorozatában beszélt nagy szeretettel és empátiával. Nem véletlen, hogy Baka Bellmant nem csupán fordítja, de Fredmanjába még belé is bújik egy vers erejéig. Széchenyi István kétszázados születésének napján Baka emlékezik a *Délmagyarország* hasábjain, adalékot szolgáltatva a hatalmas Döbling-kompozíció háttérélményéhez. Márquez és Hrabal ikonikus szerzők voltak számára: *A pátriárka alkonya* Kelet-Európa történelmének nyelvén szólal meg újra, a szegedi sörnapot Hraballal pedig szó szerint lelkesé fogalmazza. Leonard Bernstein Mahler-felvételei kapcsán beszél művészi látásmódjának egyik legnagyobb hatásáról. A tárcák negyedik

ciklusa a *Kortársaim* címet viseli, Baka e címen a Szegedi Rádió számára készített 1993-ban sorozatot, s ide kerültek korábbi, napilapokban és folyóiratokban közölt reflexiói is e témában. A kortársi arcképek egy-egy új mű megjelenése alkalmából vagy a megszólítás vagy az emlékezés igényéből íródtak. E miniatűrök apró emlékhagyások Baka másoknak is nyitott magánalbumában. 1991-ben Balla Zsófiát első magyarországi kötetének alkalmából üdvözlő, s közben ott ül újra egy 1979-es, Kolozsvár felé tartó buszon. Pataki Ferenc festőművészt (későbbi könyvei, illetve az életműsorozat címlapjainak készítőjét) több alkalommal is tollal festi meg. Szepesi Attiláról írva egyetemista éveire és barátaira, Tóth Bálint portréjában grúziai élményeire emlékezik vissza. Baka megörökíti Kormos-, Petri-, Csathó- és Zalán-élményét is. És az örök mester, Ilia Mihály sem maradhat ki a sorból, születésnapja alkalmából Baka töredékekben gyűjti össze köszöntőjét. Két általa készített interjú is helyet kap az életműkiadás e ciklusában: az Iványi Gáborral és Huszár Lajossal folytatott beszélgetés (a Farkas Pál-interjú kiadói figyelmetlenségéből nem került be a kötetbe). A kérdésekben, az interjúkat keretező közös történetalkotásban megmutatózó különös figyelem a tárcákhoz hasonló „kortársi” érdeklődés fontos lenyomata. Az ötödik ciklusban, „*Talált kincs*” címen azok a verselemzések, kötetbemutatók és interjúk olvashatók, amelyeket Baka saját lapjának, a *Kincskeresőknek* írt, illetve olyan antológiákban, sőt tankönyvekben jelentek meg, amelyeket a szerkesztők, kiadók – hétköznapi foglalkozásának megfelelő célközönségnek, gyerekolvasóknak szántak. Baka főállásban a nagy múltú szegedi – és országosan egyetlen – irodalmi és művészeti lap szerkesztője volt, a mindenkori szegedi nyári Kincskereső-táborok aktív költői iskolájának vezetője. A gyerekolvasóknak szánt írásaiban is megtalálta a maga érzékletes, természetes hangját, verselemzésekkel, könyvajánlásokkal igyekezett megnyerni a kisebbeket az olvasás szeretetére. Megszóllaltatta lapjában Csanádi Imrét, Janikovszky Évát, Kovács Lajost. A hatodik ciklus, *A káosz árvói* a rendszerváltozást követő évek anekdotikus hangvételű, pikírt megjegyzésekkel teli torzított tükörképe. Yorick, ez a Kormos-örökség, elarschpoetizált a világ dolgain, még a búcsúja is ironikus volt, hogy hát ilyen ez a világ. Baka nem volt politikus alkat, ahogy Mandelstamról írta, írhatta volna magáról is, csak az örök értékekben hitt. A kultúrember nézőpontjából, de némileg fölülről tekintett alá a történelem vajúdásaira, s Yorickjával szétkiabáltatta látomásait. Baka egyik utolsó, megrázó tárcája a boszniai erőszakvételek hatására íródott, 1994 áprilisában. A tárcák utolsó, hetedik ciklusát alkotó, *Bakó András történeteiből* címet viselő sorozat a Baka által teremtett alteregó középpontba állításával a sorsleplezés és távolságtartó megmutatózás talán legszemélyesebb dokumentációja. Látszólag könnyedén, önironikusan igyekszik felülemelkedni a betegség okozta kitaszítottságérzésen. Szív Ernő, a vidéki hírlapíró gyakran elsétálgatott költő barátjához, Bakó Andrásához, hogy közösen töprengjenek a magasztos és egyszeri életen. Baka István is rendszeres látogatója volt egy ugyancsak Bakó András névre hallgató öreg barátnak, aki történetei, anekdotái fölött kedélyesen elszivarozgatott, vagy éppen beléjük szunnyadt. Bakó András/Baka István kerget fehér szárnyú lepkéket a gyermekkor padlásán (*Válámi ván...*), ő az, aki régi bolondokat: a Léggömbárust, a rongyokba-nejlonzacskókba burkolózott Mária Magdolna-szerű öregasszonyt keresi Szekszárd és Szeged utcáin (*Hová tűntek a bolondok*), ő az, aki a halálfélelemről mesél (*Váltók között*), no meg a halálba taszító Abszolút absztinenciáról, s ő az, aki még tárcáiban is újabb és újabb variációit álmodja meg a kisvárosi nagy szerelmeknek (*Halotti beszéd*). A *Felemás zokni* pedig örök érvényű emblémájává lett a Baka-anekdótázásnak.

(kommentár4) Baka háromkötetes műfordítás-gyűjteménye a magyar költészeti irodalom azon jelentős sorát gazdagítja, melynek olyan kiváló, klasszikus tolmácsolói vannak, mint Kosztolányi Dezső, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor, vagy a még ma is szinte egysze-

mélyes kultúráközvetítői intézménnyel felérő Tandori Dezső vagy Márton László. Baka nem csupán abban rokon az említett korpuszok megalkotóival, fordítói kompilálóival, hogy a világirodalom egy adott részével szabályos életviszonyban áll, költői zseniként teremti újjá és sajátta a nekünk idegen kultúrkörnyezetből származó szöveget. A közvetítői költészeti elhivatottság így gyümölcsözően hat a saját életműre, s ebben is közös a fentebbi névsor: műfajtól függetlenül szoros egységet alkot a saját alkotói irányelv a fordítói aktivitással. A klasszikus és kanonizált műfordítás-gyűjtemények, mint Kosztolányi, Szabóé vagy Weöresé a világ költészetének egy-egy breviáriumát, rendkívül gazdag olvasókönyvét jelentik. Tandori és Márton – elsősorban – német nyelvből készült fordításai hiánypótlást jelentenek. De bármelyikük nevét hangsúlyoznánk, a fordítói életmű és a primer életmű közötti átjárhatóság minden esetben fennáll. Baka fordítói életműve ugyanakkor többi műfajával abban is rokon, hogy erősen válogatott, nem egyes szövegek, hanem szövegüniverzumok létrehozását tételezi, így sajátlagos költői képzőművészi visz-szaadásáról, világteremtéséről van szó. Szőke Katalin, a műfordításkötetek szerkesztője írja *Baka István műfordításai. Orosz költészet* (Tiszatáj, 2008. július, 51–55. o.) című tanulmányában: „Baka tízéves műfordítói pályájára sajátos fordított kronológia jellemző: Szosznorától jutott el Puskinig, s nem Puskitól Szosznoráig. Ha műfordítás-felfogását vizsgáljuk, a magyar költők közül talán Kosztolányi állt hozzá a legközelebb. Ő is vallotta, hogy a műfordítás olyan szöveg, ami »hamis, de mégis igaz«, vagyis ahogy Kosztolányi bővebben kifejtette ezt a gondolatot: »A műfordítás művészi munka, kompromisszumok sorozata, sok kompromisszum legügyesebb megoldása – ha úgy tetszik, zseniális csalás.« Baka figyelme is, Kosztolányiéhoz hasonlóan elsősorban a két kultúra, a két szöveg közötti dialógusra irányult; ő ezt a párbeszédet azonban saját verseiben még megtette azzal, hogy magát a költő és műfordító közötti szövevényes viszonyt misztifikáció tárgyává tette a *Sztyepan Pehotnij-ciklus* verseiben.”

(jegyzet4) Baka műfordításainak háromkötetes kiadásából az első két kötet az orosz nyelvből készült fordításait tartalmazza, a harmadik kötet pedig orosz drámafordításait és egyéb versfordításait. A *Műfordítások* első kötete a Puskin és az „ezüstkor” költészete alcímet viseli, s reprezentatív metszetét kínálja az orosz XIX. századi és századforduló modern költészetnek, Alekszandr Puskinról és Ivan Bunyintól a szimbolistákon át (Innokentyij Annjenszkij, Fjodor Szologub, Andrej Belij, Vjacseszlav Ivanov és Mihail Kuzmin) a poszt-szimbolista Vlagyiszlav Hodaszeviczig és Oszip Mandelstamig. A *Műfordítások* második kötete a XX. századi orosz költészetet az 1920-as évektől az 1990-es évek végéig mutatja be. Az orosz avantgárd költészetet Marina Cvetajeva és Borisz Paszternak képviseli, a XX. század második felét pedig Viktor Szoszнора, Arszenyij Tarkovszkij, Vlagyimir Viszockij, Joszif Brodskij, Gennagyij Ajsi és Olga Szedakova. E második kötetben megtalálhatók a különböző folyóiratokban (*Szovjet Irodalom, Jelenkor, Tiszatáj*) megjelent fordítások is a kortárs orosz költészetből. A válogatás itt fontos szerepet kapott az összeállításkor: „hivatalos” szovjet költők néhány verse, amelyek főként a *Szovjet Irodalomban* jelentek meg, szándékosan maradtak ki, nem megfelelő színvonaluk miatt. A harmadik fordításkötet műfajilag némileg a *Próza, dráma* vegyes voltához hasonlít. Baka életében két saját drámát alkotott meg, *A völgy felett lebegő lányt* és *A korinthuszi menyasszonyt*, s két idegen drámát fordított, Alekszandr Vvegyenszkij *Ivanovék karácsonya* és Venyegyikt Jerofejev *Walpurgis-éj (avagy a kormányzó léptei)* című műveit. A két nagy orosz versgyűjteménybe a drámaszövegek nem illettek volna bele, azonban az orosz kulturális közeg és hatás jogfolytonosságát fenntartva alkotja ez a két mű a zárókötet első, *Drámafordítások* ciklusát. Eredetileg Vvegyenszkij darabja – Szőke Katalin az orosz abszurd színházról szóló tanulmányával kísérve – a *Színház* (1992. 7. sz.), Jerofejev pedig a *Nagyvilág* (1990. 10. sz.) folyóiratokban jelent meg, s magyarországi bemutatóik nem

első alkalommal értek el közönségikert. A harmadik kötet Versfordítások fejezetén belül a nyersfordítások alapján készített fordítások olvashatók. Szőke Katalin írja a kötethez írt *Utószavában*: „Olyan jelentős, főként kelet- és közép-európai költőkkel és irodalmakkal ismerkedhet meg a magyar olvasó, akik és amelyek eddig, különböző történelmi-kulturális okokból kívül eshettek látókörén, és szervesen – sajnos – nem tartoznak bele a magyar kulturális tudatba.” Ennek megfelelően a fordított versek sorrendjét itt a teljes orosz gyűjtemény időrendi szerkesztési elvével szemben térségi-kulturális szempont határozza meg. Baka egyik legfontosabb idegen költőjével, a svéd Carl Michael Bellmannal kezdődik az összeállítás, majd a lett Jan Rainis és a litván Tomas Venclova következnek, akikről mások közreműködésével önálló kötetek is megjelentek korábban: Bellmantól a *Fredman episztolái és dalai* (1993), Rainistól a *Száll és ég s kihuny a fény* (1990), Venclovától pedig a *Mondjátok meg Fortinbrasnak* (1992). Antológiákból származnak a kötet grúz (*Rtveli. A mai georgiai irodalom antológiája*), cseh és a szlovák (*XX. századi cseh és szlovák költészet*, 1986) anyaga, a folyóiratközlésekből pedig a lengyel Tadeusz Nowak (*Tiszatáj*, 1990. 11. sz.), a bolgár Kiril Kadijszki (*Tiszatáj*, 1980. 9. sz., ill. Forrás, 1987. 4. sz.) és a szlovén Kajetan Kovič (*Tiszatáj*, 1995. 6. sz.) alkotásai kerültek be a kötetbe.

(bonus) Baka István műveiről már életében is számos alapvető tanulmány, kritika született, s halála után közvetlenül elkészültek azok az informatív, olvasási irányelveket felmutatni tudó alapkönyvek, amelyek kritikai irodalomként tudják biztosítani a műről való gondolkodásunkhoz szükséges háttértudást. Elsőként Árpás Károly és Varga Magdolna közölte Baka életművéről szóló cikkeit, tanulmányait, verselemzéseit *Kettős tükrökben* címmel (Illyés Gyula Megyei Könyvtár, Szekszárd, 1998), majd Fried István adta ki tanulmánygyűjteményét Baka lírájáról *Árnyak közt mulandó árny* címen (*Tiszatáj Könyvek*, Szeged, 1999), a Füzi László által szerkesztett és korábban már emlegetett *Búcsú barátaitmtól. Baka István emlékezete* kötet reprezentatív kritikagyűjtemény Baka írásművészetéről fényképekkel, versekkel, interjúkkal, emlékező írásokkal kiegészítve (Nap Kiadó, Budapest, 2000), s az első, monografikus igényű könyv Nagy Gábor munkája, „...legyek versedben asszonánc”. *Baka István költészete* címmel jelent meg (Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001). Az „Égtájak célkeresztjén”. *Tanulmányok Baka István műveiről* (*Tiszatáj Könyvek*, Szeged, 2006) az első átfogó igényű értelmezések után az életműkiadáshoz kíván szervesen kapcsolódni, s újraértelmezői szándéka is ez. A tanulmánykötet a Baka István halálának 10. évfordulója alkalmából (Grand Café, Szeged, 2005. szeptember 23–24.) rendezett konferencia előadásainak bővített és szerkesztett változatát tartalmazza, s mind a konferencia, mind a konferenciakötet kiegészítő feladata volt, hogy Baka életművét generációs értékítélétől függetlenül, ideológiamentesen, a helyi hagyományörzés és a költői életmű szélesebb olvasói közönséggel való megismertetés szándékával elemezze, értékelje. Ilia Mihály konferenciamegnyitó beszédét és e tanulmánykötet bevezetőjét felidézve: a kultuszt túllépve elérkezett annak az ideje, hogy tudományos eszközökkel kerüljünk közelebb Baka István műveire. A megemlékezés gesztusa mellett a konferencia az életmű irodalomtörténeti átgondolását célozta, hiszen megítélésünk szerint az elmúlt évtized elegendő távolságot, rálátást biztosított az életmű egészének és részeinek kritikai újraolvasásához – akár a kultúra és az irodalompolitika változásai és az erkölcsi-esztétikai értékrend megújulása tükrében is. A konferencia előadásai e nézőpontok érvényesítésével Baka életművet mint hagyománykövető és -teremtő életművet világirodalmi, kultúratudományos nyitottságában mutatta meg. A tanulmánykötet *Égtájak célkeresztjén* fejezetcíme alatt olvashatók a Baka-életműre áttekintő módon utaló tanulmányok, így Bedecs László a kezdeti és a kései lírát összehasonlító elemzése, Füzi László Baka nyilatkozatait és a műveiről szóló kritikákat összevető írása, valamint Fried István az életművet világirodalmi kontextusban elemző

tanulmánya. A *Dance macabre* fejezet a líra metszetelemzéseit kínálja: Bazsányi Sándor az evés, a felzabáltatás metaforájában a Baka-költészet indulat voltát, Nagy Márta a metaforikusságot mint létértelmezést és a világ újrateremtését, Szigeti Lajos Sándor a haláltánc motívumát, Valastyán Tamás a halálábrázolást, nyelv és halál ellentmondásos viszonyát, Németh Zoltán pedig Tőzsér Árpád és Baka István költészetének közös vonásait értelmezi tanulmányában. Baka életművének értelmezésében kiemelt jelentőséget kapott az orosz kulturális háttér. *S alóla kitetszik Oroszhon...* fejezetcím alatt található a fordításhoz és oroszországhoz fűződő viszony transzferelemzése: tanulmányában Bagi Ibolya a *Jeszenyin az Anglettere-ben* című verset elemzi, Szőke Katalin a Brodskij-fordításokról értekezik, Schein Gábor a Sztjepan Pehotnij-jelenség kapcsán az eredet nélküli fordítás költészetét mutatja be, Fenyő D. György pedig Sztjepan Pehotnij *Társbérleti éj* és József Attila *Külvárosi éj* című verseinek hasonlóságaira mutat rá. Baka prózájáról három előadás került a szerző kisregény gyűjteményének címét idéző *Beavatások* fejezetbe: tanulmányában Bombitz Attila a teljes prózai életművet recepciótörténeti nézőpontból mutatja be, Faragó Kornélia a kisregények képzeletbeliségét értelmezi, Olasz Sándor pedig a *Szekszárdi mise* látomásosságát elemzi. A kötet záróírását az egykori, az igazi *Kincskeresőnek* – és persze szerkesztőjének – szentelte az egykori társszerkesztő, Kovács Lajos. Az „Égtájak célkeresztjén” konferencia és konferenciakötet, ahogyan immáron a hat kötetből álló életmű is, Baka István teljes írói és költői életművének rendszeres újraolvashatóságát biztosítja. A kritikai irodalom, ahogyan maga a műegész is, „a szavak” immáron az olvasó rendelkezésére bocsátott.

*Csak a szavak már nem maradt más
csak a szavak csak a szavak
a tó szavában úszom én hol
a hínár mondata tapad*

*testemre és a mélybe húzna
de hát az is csak szó a mély
nevezz meg és a név a szó majd
kiszabadulva partot ér*

*csak a szavak már nem maradt más
nem táplál kenyér s a bor
lélek vagyok ki test-koloncát
hurcolva folyton megbotol*

*a semmi és a lét közötti
küszöbön bár ez a küszöb
szó maga is csak és riadtan
tévelygek a szavak között*

*jó volna lenni még talán de
mit is tegyek ha nem lehet
a szótáradba írj be s néha
lapozz föl engem és leszek*